

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА СХИЛЬНІСТЬ ДО НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF THE CHILD-PARENT RELATIONSHIP ON ADOLESCENTS' PROPULSION TO DRUG ADDICTION

Стаття присвячена дослідженню впливу стилів батьківського виховання на схильність підлітків до наркотичної залежності. Теоретично обґрунтовано, що неправильні стратегії батьківського виховання, які роблять відносини між батьками та підлітками напруженими і дисгармонійними, можуть стати каталізатором протестної форми поведінки підлітків та їхньої втечі від реальності через використання психоактивних речовин. Зазначено, що наркотична залежність – це хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами. Визначено, що погіршення відносин між батьками і підлітками мають негативні наслідки, такі як відверті конфлікти і непорозуміння, що можуть стати чинником ризику розвитку адиктивної поведінки дитини. Проведене емпіричне дослідження з використанням комплексу методів та методик (авторської анкети, аналізу автонаративу, психодіагностичних методик) дозволило дослідити у дорослих наркозалежних чоловіків, які перебувають на реабілітації, їхнє ставлення до міжособистісних взаємин зі своїми батьками в підлітковий період, в який відбулись перші спроби використання психоактивних речовин. Проведене дослідження дозволило встановити, що всі учасники дослідження в підлітковому віці мали складності дитячо-батьківських відносин, які проявлялись у дисгармонійних сімейних стратегіях і стилях виховання, спілкування, особливостях стилю життя самої сім'ї, сімейних цінностях, що призвело до руйнації гармонійних стосунків між батьками і підлітками. Втрата авторитетного впливу батьків на своїх дітей призвело до пошуку підлітками самоцінності поза межами сім'ї, в колі друзів-однолітків, авторитетних старших товаришів та дорослих, які не є членами сім'ї. Нові антисоціальні зв'язки мали вплив на появу адиктивної форми поведінки і, як наслідок, закріплення наркотизації у досліджених. Визначено напрями подальшої роботи з батьками та самими наркозалежними для покращення сімейної взаємодії.

Ключові слова: адиктивна поведінка, підліткова наркозалежність, стилі батьків-

ського виховання, гіпопротекція, гіперпротекція, емоційне відторгнення.

The article is devoted to the study of the influence of parenting styles on the tendency of adolescents to drug addiction. It is theoretically substantiated that incorrect parenting strategies, which create tense and disharmonious relations between parents and adolescents, can become a catalyst for the protest behaviour of adolescents and their escape from reality through the use of psychoactive substances. It is noted that drug addiction is a painful mental condition caused by chronic intoxication of the body due to the abuse of narcotic drugs. It was determined that the deterioration of relations between parents and adolescents has negative consequences, such as open conflicts and misunderstandings, which can become a risk factor for the development of addictive behaviour in a child. Conducted empirical research using a complex of methods and techniques (the author's questionnaire, autonarrative analysis, psychodiagnostic methods), which made it possible to investigate in adult drug-addicted men undergoing rehabilitation their attitude to interpersonal relationships with their parents in the adolescent period, in which the first attempts to use psychoactive substances took place. The conducted research made it possible to establish that all research participants in adolescence had difficulties in child-parent relations, which manifested themselves in disharmonious family strategies and styles of upbringing, communication, peculiarities of the family's lifestyle, family values, which led to the destruction of harmonious relations between parents and teenagers. The loss of parental authority over their children has led adolescents to seek self-worth outside the family, in peers, authoritative older peers, and non-family adults. New antisocial relationships had an impact on the emergence of addictive forms of behaviour and, as a result, consolidation of drug addiction in the studied. Directions for further work with parents and drug addicts themselves to improve family interaction have been determined.

Key words: additive behaviour, adolescent drug addiction, parenting styles, hypoprotection, hyperprotection, emotional rejection.

УДК 364.27.614.283
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.31>

Літвінова О.В.

к.психол.н., доцент,
завідувачка кафедри психології,
педагогіки та філософії
Кременчуцький національний
університет імені Михайла
Остроградського

Лебідь О.С.

здобувач другого (магістерського) рівня
за спеціальністю 053 «Психологія»
Кременчуцький національний
університет імені Михайла
Остроградського

Проблема наркотичної залежності в Україні залишається на високому рівні, адже якщо п'ять років тому вік 90% наркозалежних був до 25 років, а перший досвід вживання наркотичних речовин припадав на 13–15 років, то нині з'явилася негативна тенденція, яка полягає в тому, що вік першої спроби вживання психоактивних речовин у підлітків на сьогодні становить 9–12 років [9].

Актуальності набуває потреба вивчення тих чинників, які можуть сприяти виникненню бажання першої спроби наркотичної речовини. Науковці виділяють декілька чинників, що

змушують дитину долучитися до цієї речовини: байдужість суспільства до наявної проблеми, сім'я як первинний інститут соціалізації, відсутність батьківської обізнаності, батьківської зрілості у вихованні своїх дітей, відсутність елементарних уявлень та знань щодо наслідків зловживання психоактивними речовинами.

До зовнішніх та внутрішніх чинників, що сприяють формуванню підліткової наркотичної залежності, науковці відносять: когнітивну, емоційно-вольову, мотиваційну, поведінкову сфери підлітків; специфічні особливі умови

проживання і виховання підлітка; соціальне мікро- та макросередовище, роль спадковості у виникненні залежності.

Сім'я як первинне середовище виховного процесу дитини має важливу роль у формуванні особистості дитини. Завданням сучасної психологічної науки має стати розробка дієвих засобів превенції адиктивної поведінки молоді за рахунок дієвих практик роботи з батьками, надання їм знань щодо стилів взаємодії з дитиною, особливо з підлітками, які є найбільш вразливими в умовах переживання вікової кризи.

Наркотична залежність – це хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією ООН або Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України [1].

У разі тривалого вживання наркотичних речовин відбувається патологічна перебудова медіаторних систем мозку, і вони уже не можуть працювати без постійного притоку наркотиків. У результаті розвивається хвороба, що називається наркоманією [5].

Якщо розглядати сім'ю як структуру мікросередовища, яка виховує і є осередком, де відбуваються особливості соціалізації дитини, то сім'я є середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку особистості дитини.

Видатний український педагог М. Стельмахович писав, що сім'я – це найбільша вихователька

підростаючих поколінь за всіх часів та народів, високої духовності та гуманізму, духу та свідомості [11]. Батьки формують систему сімейного укладу і вже під впливом життєвих обставин сім'ї мають певні відмінності одна від одної. Батьківство можна охарактеризувати як процес забезпечення батьками необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [4].

Перед батьками, вихователями та іншими особами, які впливають на виховання дитини, стоїть важливе завдання – полегшити дитині, підлітку, юнаку в різні періоди життя подолання кризи ідентичності [13]. У перехідний вік від дитинства до дорослості індивід проходить великий шлях у своєму психічному розвитку: через внутрішні конфлікти із самим собою та іншими, через зовнішні зриви й внутрішні почуття особистості. В підлітковому віці взаємини з дорослими починають будуватися під впливом хвилювань нових почуттів, що пов'язані з прагненням до самостійності, дорослості та самоствердження. Дуже складним завданням для батьків є вибір балансу між обмеженнями і дозволами для своїх підлітків. Майстерність батьківської гнучкості у вихованні, розуміння психологічних і фізіологічних змін дитини в підлітковому віці виступає важливою навичкою для батьків. Виховання – це процес взаємодії, він багатогранний, у ньому багато учасників, але найголовнішими є батьки і діти.

Безліч теоретичних підходів до стилів батьківського виховання дозволили виокремити найбільш поширені (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до стилів батьківського виховання

№ з/п	Стилі виховання	Автори
1	– гіпопротекція (ліберальний стиль); – демократичний стиль; – гіперпротекція; – авторитарний стиль.	Е. Шафер [10]
2	– гіпоопіка, – потурання, – домінуюча гіперопіка, – емоційне відторгнення, – жорсткі взаємини, – підвищена моральна відповідальність, – суперечливе виховання.	А. Лічко, Е. Едеймілер [7]
3	– диктатура; – опіка; – невтручання; – паритет; – співпраця.	А. Петровський [12]
4	– «сім'я-санаторій»; – «сім'я-фортеця»; – «сім'я-«третій зайвий»»	А. Співаковська [12]
5	– автократичний; – авторитарний; – демократичний; – егалітарний; – дозволяючий; – попускний; – ігноруючий	М. Кле [2]

Помилковою є думка, що насамперед треба виховувати дитину, бо це не так, передусім треба виховувати себе і самовдосконалюватися, щоб бути стимулом для дітей, бо перша реакція їхньої поведінки – це наслідування батьків [1].

Погіршення стосунків між батьками і підлітками мають негативні наслідки, такі як відверті конфлікти і непорозуміння, що можуть стати чинником ризику розвитку адиктивної поведінки дитини.

Питання виховання і вибір правильних стратегій батьківського виховання неможливі без емоційної зрілості самих батьків, і результатом цієї незрілості є відчуття самої дитини своєї емоційної незахищеності. Ліндсі К. Гібсон виділяє такі чотири типи емоційно незрілих батьків, як: емоційні батьки, керуючі батьки, пасивні батьки і відчужені батьки [3].

У суспільстві є дуже багато дітей, у яких один або обоє батьків страждають на залежність (алкоголізм, наркоманію, ігроманію тощо). Діти таких батьків схильні до цілої низки психологічних проблем, включно з труднощами у навчанні, тривою, порушенням харчової поведінки, спробами самогубства та наслідуванням стилю життя залежних батьків [8].

Непорозуміння у сім'ї між дитиною і батьками сприяє розвитку деструктивної поведінки підлітка, потім перехід до адиктивної стадії поведінки і вже, як наслідок, ризик наркотизації як завершальної стадії руйнування дитячо-батьківських стосунків. Батьки як найближчі люди, які мають безпосередній вплив на дитину, вносять в її психічний, особистісний та соціальний розвиток значущий вклад. Якщо батькам вдасться створити сприятливий клімат у сім'ї, можна вирішити навіть найскладніші проблеми, які можуть виникати в процесі виховання і життєвих ситуацій.

Для реалізації мети цієї статті було використано низку методів та методик: 1) теоретичні – теоретико-методологічний аналіз, узагальнення, синтез, вивчення та аналіз психологічної, педагогічної, та спеціальної літератури; 2) емпіричні – анкетування (авторська анкета «Я, сім'я, соціум»); тестування (методика Е. Шафера ADOR (в обробці З. Матейчика і П. Ржичана) дослідження батьківських стратегій виховання в період підліткового віку очима підлітків; метод COMB (С. Духновський) «Суб'єктивна оцінка міжособистісних взаємовідносин»); контент-аналіз автонаративу «Як наркотик увійшов до мого життя».

В емпіричному дослідженні взяли участь 19 дорослих наркозалежних (чоловічої статі) віком від 18 років до 43 років, які проходили на момент дослідження реабілітацію від наркозалежності в психологічному центрі реабілітації і ресоціалізації наркозалежної молоді (розташування центру з етичних міркувань не

вказується), наркозалежність досліджуваних є підтвердженим фактом. У результаті проведеного анкетування за допомогою авторської анкети, питання в якій були розподілені на окремі блоки («Сімейні взаємовідносини, сімейні цінності», «Взаємовідносини з соціумом у підлітковому віці», «Ставлення підлітка до теми вживання психоактивних речовин»), отримано такі результати.

Виявлено, що 57,9% опитуваних мали повну родину з рідними батьками, 42,1% виховувалися в неповній родині. У 89,5% із загальної вибірки у сім'ях епізодично або постійно зловживали алкоголем. Також зафіксовані випадки зловживання психоактивними речовинами (далі – ПАР) батьками. 68,1% респондентів відзначили, що у їхніх сім'ях головною цінністю були гроші. 89,5% опитуваних не відчували емоційної підтримки й прийняття від своїх батьків, лише 36,9% респондентів відзначили, що вони відчували свою емоційну відкритість і щирість до своїх батьків.

26,3% згадують своє дитинство як щасливе, 78,9% зазначили, що їхнє дитинство було нормальним, але могло бути кращим, або дитинство було нормальним до певних життєвих обставин, а також 15,8% вважають своє дитинство нещасливим. 21,1% респондентів зазначили, що авторитетними особами в їхньому підлітковому віці були батьки. 57,9% назвали своїми авторитетами друзів, що в принципі є нормою для підліткового віку, коли діти починають сепаруватися від батьків. 42,1% респондентів відзначили, що мали бажання наслідувати поведінку більш авторитетних осіб, не пов'язаних з їхньою сім'єю. 47,4% підлітків у самих складних життєвих ситуаціях все ж таки зверталися по допомогу до батьків.

84,2% респондентів мали досвід вживання ПАР у підлітковому віці, а самий небезпечний вік для початку спроб вживання наркотиків – 13 і 14 років (52,6%). 94,7% зробили перші спроби вживання ПАР з друзями-однолітками або зі старшими авторитетними товаришами.

Серед чинників початку вживання ПАР опитувані зазначили:

- непорозуміння з батьками (52,6%);
- труднощі в школі (21%);
- бажання проявити свою «дорослість» (52,2%);
- втеча від життєвих труднощів (36,8%);
- зняття емоційного дискомфорту (26,3%);
- бажання стати більш розкутим (68,4%);
- завоювати авторитет серед однолітків (57,9%).

Головними своїми життєвими втратами через початок зловживання ПАР у підлітковому віці респонденти відзначають такі особистісні сфери (таблиця 2).

Отже, проведене анкетування дало змогу констатувати, що сімейне середовище є голов-

Життєві втрати від вживання ПАР (за результатами анкетування)

№ з/п	Життєві втрати від вживання ПАР	Кількість, %
1	Здоров'я	63,2
2	Довірливі взаємини з батьками	52,6
3	Фінансові втрати сім'ї	42,1
4	Перспективи у навчанні	63,2
5	Перспективи у спорті	63,2
6	Перспективи у кар'єрі	63,2
7	Час свого життя	26,3
8	Втрата друзів, які не вживали ПАР, особисті стосунки	42,2

ним чинником виникнення деструктивної поведінки в підлітковому віці. Хлопці, які почали зловживати ПАР, виховувалися у сім'ях, де вживали алкоголь, а в деяких – і наркотики; в яких головною цінністю були гроші; де відсутніми були емоційно теплі стосунки. Авторитетними для респондентів у підлітковий період стали друзі, однолітки, а не батьки; перші спроби вживання наркотиків відбулися в компанії. На

теперішній момент, вже ставши дорослими, респонденти відзначають, що адитивна поведінка вплинула на їхнє здоров'я, на реалізацію себе у спорті, кар'єрі, навчанні тощо.

Другим етапом дослідження було проведення методики ADOR (Е. Шафера) для розуміння ролі батька та матері у становленні адитивної поведінки підлітків. Результати представлені на рис. 1–2.

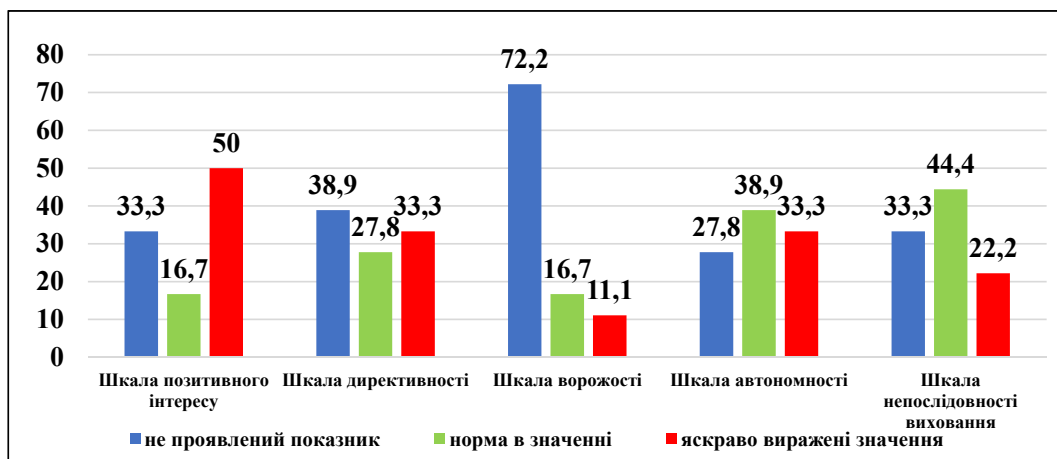

Рис. 1. Діаграма розподілу респондентів за шкалами методики Шафера («Мати очима підлітка»)

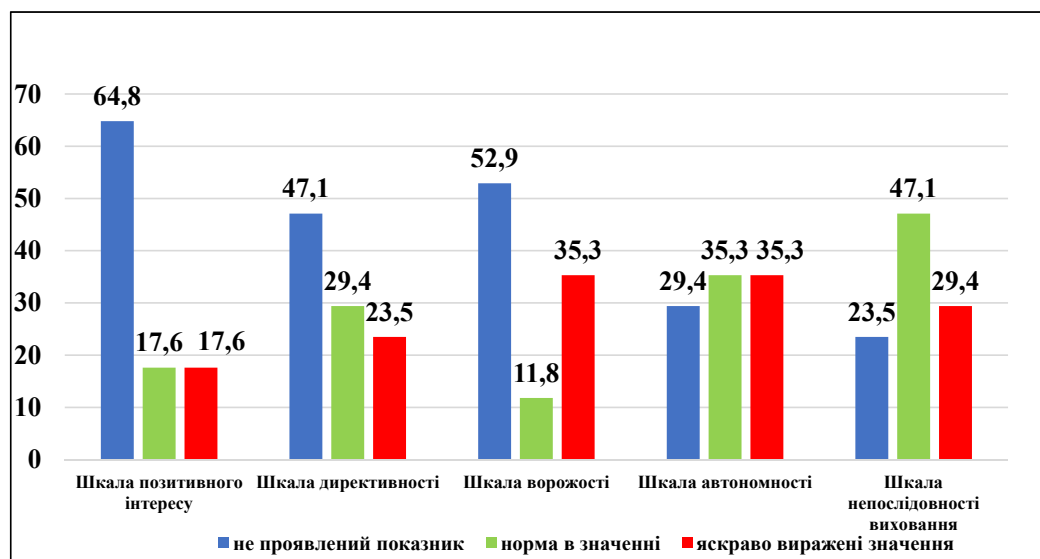

Рис. 2. Діаграма розподілу респондентів за шкалами методики Шафера («Батько очима підлітка»)

Отримані результати дають змогу констатувати таке. За «шкалою позитивного інтересу» з боку матері 33,3% респондентів відзначили наявність занадто критичного ставлення до себе, їхню владність і підозрілість, відсутність дружнього спілкування і емоційного контакту. 16,7% респондентів відзначили, що, будучи підлітками, вони відчували психологічне прийняття матерями і наявність збалансованих відносин у системі «дозволів-заборон». 50% опитуваних відзначили, що відчували з боку матері дружній спосіб спілкування і нормальний емоційний контакт, але це ставлення поєднувало надмірне потурання, некритичну точку зору, нечітку позицію «дозволів-заборон». Що стосується характеристики батька, то 64,8% респондентів відзначили, що не відчували позитивного інтересу з його боку. Батькам властивий був авторитаризм, деклараційні догми, відсутність довірливих та емоційно теплих стосунків. Тільки 17,6% респондентів відзначили, що відчували позитивний інтерес і психологічне прийняття з боку батьків. 17,6% зазначили, що батьки давали забагато свободи, проявляли потурання будь-яким діям, не використовували дієвих виховних стратегій.

За «шкалою директивності» 38,9% респондентів відзначили, що не відчували прояву директивності матері щодо себе. Це могло виражатися у відкиданні принципів у системі «дозволів-заборон», у вседозволеності і потураючій гіпоопіці з боку матері. 27,8% опитуваних відзначили, що мати віддавала відповідальність за скоєні неправильні вчинки самому підлітку-сину – прояв помірної директивності. 33,3% респондентів відчували надмірну директивність, нав'язування систем «заборон» з боку матері – це викликало внутрішній конфлікт у підлітка й втрату нормальних міжособистісних взаємин з матір'ю. Що стосується взаємин з батьками, то 47,1% респондентів не відчували батьківського авторитету, зацікавленості й емоційної включеності батька – це вказує на гіпоопіку батька. 29,4% опитуваних відчували від батька прагнення порозуміння шляхом завоювання авторитету у підлітка, приділяючи досить уваги, емоційного включення і часу на спілкування. 23,5% респондентів зазначили, що батько показував домінуюче лідерство, трансливав свою амбітну деспотичність, роздратування і агресію – це прояв авторитарного стилю виховання.

За «шкалою ворожості» 72,2% опитуваних не відчували ворожості до себе з боку матері, а навпаки, занадто позитивне ставлення, некритичний підхід до вчинків сина-підлітка, нечітку позицію «дозволів-заборон». 16,7% респондентів відзначають помірне критичне ставлення матері, без надмірної ворожості, емоційне включення і сприйняття – дитина сприймалася як особистість. 11,1% опитува-

них відчували прояви ворожості матері у міжособистісних взаєминах, агресивність і надмірну строгість, емоційну холодність, надмірну підозрілість і критику на свою адресу. З боку батька 52,9% респондентів відзначили відсутність відкритого ворожого ставлення до себе, але це міг бути прояв емоційної незалученості, невтручання, гіпопротекції або прояв байдужості до справ і потреб самої дитини-підлітка. 11,8% опитуваних відчували гармонійне поєднання емоційного залучення батька у свої справи, підтримку у виборі захоплень і додаткового розвитку своїх здібностей як авторитетне батьківське навчання. 35,3% респондентів відчували доволі вороже ставлення батька, прояви постійного невдоволення, скептичне ставлення й низьку оцінку досягнень сина – контролюючий, домінуючий і авторитарний стиль виховання.

За «шкалою автономності» з боку матері 27,8% опитуваних відчували емоційну прихильність і дружній стиль спілкування, але водночас мав прояв незалученості матері у справи сина, відгородженість, неухважність до його дій, невтручання у справи – прояв гіпоопіки. 38,9% респондентів відчували адаптивну форму авторитету матері, засновану на довірі та пошані, емоційну залученість і прихильність, дружній стиль спілкування, інтерес справами свого підлітка. 33,3% опитуваних відчували виражену автономність матері, диктат, повне захоплення влади. Мати не сприймала дитину як самостійну особу, проявляючи домінуючу гіперпротекцію. Характеризуючи батьків, 29,4% респондентів відзначили, що відчували залученість батька до процесу спілкування з ними, проте якість спілкування могла варіюватися від надмірного контролю до прийняттого адекватного втручання відповідно до ситуації. 35,3% опитуваних відчували з боку батька залученість і прояв цікавості їхніми справами і захопленнями, емоційну підтримку; 35,3% респондентів відчували автономність батька, формальне ставлення до себе, мінімум спілкування, емоційну відстороненість – гіпопротекція з ігноруванням емоційних потреб підлітка.

За «шкалою непослідовності» 33,3% опитуваних зазначили, що їхні матері виражали чіткі вимоги до них і реагували відповідно до своїх упереджень на події і ситуації, які траплялися з їхніми синами. 44,4% респондентів відзначили, що реакції їхніх матерів на певні ситуації і події були з незначними емоційними коливаннями. 22,2% опитаних відчували непослідовність у діях і намірах матерів стосовно них: висока амплітуда коливань від недовіри і підозрілості до лояльності й делікатності, підліток кожного разу не знав, як відреагує мати на ту чи іншу ситуацію, подію, яка сталася з ним. Що стосується характеристики батька,

то 23,5% опитаних відзначили, що їхні батьки були послідовні у своїх реакціях на ситуації, які потребували втручання і впровадження виховних заходів до синів-підлітків. 47,1% респондентів відзначили, що була зрозуміла позиція «вимог-заборон» з боку батька; 29,4% опитаних відчували прояви непослідовності виховних позицій батька, не могли передбачити, як він відреагує: довго і педантично буде намагатися довести синові його провину або візьме на віру запевнення сина в його невинності.

Узагальнюючи результати за такою методикою, прослідковуються відмінності у виховних процесах між батьками і матерями. Матері більш схильні до проявів гіперпротекції і домінуючої гіперпротекції, до емоційного сприйняття й некритичного ставлення до своїх підлітків. Батьки більш схильні до гіпопротекції, авторитаризму, критичного ставлення, емоційної відчуженості й відстороненості від дитини.

Якщо брати загальну сімейну систему виховання, то різні погляди, стилі й підходи в одній сім'ї між виховними процесами батька і матері можуть призвести до погіршення або втрати гармонійних, врівноважених емоційних взаємин й на міжособистісні стосунки у сім'ї загалом.

Третім етапом емпіричного дослідження було проведено методика COMB (С. Духновський) «Суб'єктивна оцінка міжособистісних взаємовідносин» для розуміння наслідків впливу вибраних стилів і стратегій батьківського виховання на розвиток подальших взаємин у сім'ї, де є факт наркозалежності дитини. Інструкція для респондентів була модифікована – оцінювати взаємини між батьками та дітьми було запропоновано, виходячи з теперішньої ситуації взаємин (рис. 3).

Констатовано, що для 52,6% опитаних характерними були низькі значення в оцінці відносин між дорослими наркозалежними дітьми і їхніми батьками, що свідчить про явні ознаки дисгармонічних взаємин у сім'ях. Дорослі залежні діти проявляють стосовно своїх батьків занадто виражені зближуючі почуття, що дозволяє їм позбутися відчуття сорому та про-

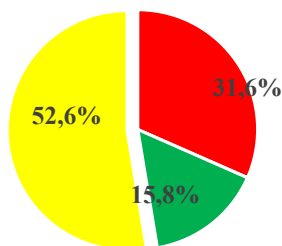
вини щодо батьків, як прояв захисної реакції. Можливий також прояв неготовності позбутися моральної, матеріальної, психологічної залежності від батьків. Така відсутність проявів свідомої дорослої самостійності може вказувати на підсвідому або свідому відмову працювати над особистісним зростанням, брати відповідальність за своє життя на себе. Відсутність змін у своїх стосунках із сім'єю вказують на співзалежні і споживчі ставлення до батьків, що є ризиком повторного зриву в наркотичну залежність. Також може проявлятися захисний механізм психіки як надмірне дистанціювання від батьків і зниження спілкування з ними до мінімуму, від внутрішнього страху потрапляння у старі споживчі і співзалежні сімейні сценарії. Зближення у відносинах з батьками сприймається як ризик для свого тверезого життя і повторного зриву в наркотичну залежність. Дистанціювання дорослих дітей у відносинах з батьками може вказувати на невирішені конфлікти, які мали місце в минулому.

Для 15,8% респондентів характерними є середні показники за шкалами COMB, що свідчить про наявність досить гармонійних стосунків між дорослими дітьми й їхніми батьками, які мають стабільний характер, засновані на довірі, взаєморозумінні, викликають емоційне задоволення, позитивні емоції, відчуття комфортного спілкування. Дорослі діти ментально сепаровані від батьків, беруть повну відповідальність за своє життя, свої дії і вчинки на себе. Дорослі діти мають чітку позицію про особисті кордони та кордони батьків, взаємини при цьому мають відкритий і природний характер.

У 31,6% опитаних проявлені високі значення за загальними шкалами COMB. Дорослі наркозалежні діти не можуть знайти компромісу у відновленні нормальних міжособистісних стосунків зі своїми батьками. Присутня явна дисгармонія у відносинах, відсутність сімейної єдності, згоди між дітьми і батьками. Наявне послаблення позитивних емоційних родинних зв'язків, прояв віддаляючих почуттів, таких як неприязнь, злість, провина, каяття, сором, образа дітей на батьків. Присутнє бажання відсторонення від батьків і усамітнення.

Четвертим етапом емпіричного дослідження було проведення методу контент-аналізу автонаративу «Як наркотик увійшов до мого життя» для більш суб'єктивного розуміння дитячо-батьківських взаємин і стилів батьківського виховання і чинників, які призвели до розвитку адиктивної форми поведінки у підлітків, з особистих спогадів і уявлень опитаних.

Техніка автобіографічного наративу дозволяє з'ясувати основні елементи: автора, особисте оточення та їх взаємодію, події, життєві обставини, ситуації, мотиви і цілі з точки зору автора. Таким чином, прослідковується

■ Високі значення ■ Середні значення ■ Низькі значення

Рис. 3. Сегментограма розподілу респондентів за значеннями показників суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин

життєвий сценарій досліджуваного і факти, які могли спричинити життєві зміни.

Узагальнюючи результати такої техніки, прослідковуються такі найбільш повторювані стилі взаємодії між батьками та респондентами в їхньому підлітковому віці, які були закодовані у фразах автонаративу, і які могли призвести до виникнення адиктивної форми поведінки.

1. Гіпопротекція: «Спочатку смерть матері, потім алкоголізм батька. Я був наданий сам собі...»; «...мама працювала весь час, щоб прокормити мене і моїх братів, інколи відчував образу за те, що мене не чують, через це тікав з дому...». Такий стиль проявлений у 50% автонаративів.

2. Гіперпротекція: «Я ріс у благополучній сім'ї. Моя сім'я дуже «созалежна»; «...моїм батькам треба було відпустити мене морально» – такі стилі взаємин прослідковуються у 35,7% респондентів.

3. Потурання: «...в той час я працював у батька в фірмі і добре заробляв, і від того мені давалося все легко і було в доступі...»; «...моїм батькам не треба було давати мені забагато грошей...»; «...моїм батькам я порадив би не дозволяти мені багато чого...» – характерно для 28,6% опитуваних.

4. Мінімальність санкцій і заборон: «...дуже багато було свободи у мене в дитинстві...»; «...через те, що батьки мені багато чого прощали, було багато вільного часу от і сталося так» – такий тип взаємин відзначили у своєму есе 21,4% респондентів.

5. Надмірність санкцій і заборон: «...через невідповідності вимог моїх батьків до мене почалося моє вживання наркотиків...»; «...у мене не було вільного часу на себе у дитинстві...» – виявлено в автонаративі 14,3% опитаних.

6. Емоційне відторгнення, відчуження, ігнорування емоційних потреб дитини: «...я шукав визнання на вулиці, позаяк вдома відчував відторгнення мене родиною»; «...мої відносини з батьком були дуже поганими...після смерті мами він віддав мене жити до бабусі і дідуся...»; «...своїм батькам порадив би говорити зі мною і бути відвертими та надавати життєвих альтернатив...»; «...своїм батькам я би порадив більше приділяти часу на спілкування «по душах» зі мною, дружнє спілкування, а не по системі «батьки-діти» – виявлено у 57,7% опитаних.

Неповна родина: «...на мій погляд, якщо б моя сім'я була «повною», то, можливо, я не став би наркоманом...»; «...у мене в житті не був присутній батько і вітчима у мене не було...» – 21,4% респондентів.

Травмуючі життєві події: «...в дитинстві мене бив вітчим, я тікав з дому...»; «...в 15 років моя мама вмерла...»; «...мама померла і тато пішов до іншої жінки...» – 42,9% респондентів відзна-

чили у своїх історіях події, які могли стати катализатором втечі від реальності.

Не досить обов'язків, відповідальності у дитини: «...було все в доступі і я спробував зловживати наркотиками...»; «...в мене не було ніяких обов'язків, проте було багато вільного часу...» – зазначили 28,6% респондентів.

Надмірність обов'язків у дитини: «...батьки багато чого від мене вимагали, я повинен був відповідати за їхні очікування...» – визначили 7,1%.

Зловживання в родині алкоголем і ПАР: «...бабуся мені розказала, що мій тато – алкоголік, а мама – наркоманка...»; «...після смерті мами тато став багато пити...» – такий факт життя родини був присутній у 14,3% автонаративів.

Отже, доведено, що стилі і стратегії батьківського виховання можуть вплинути на руйнування гармонійних дитячо-батьківських взаємин, порушуючи міжособистісні стосунки між батьками і підлітками, що може впливати на функціональний психологічно-емоційний, когнітивний, поведінковий і соціальний розвиток дитини. Батьки, які не змогли проявити гнучкість своєї батьківської ролі, не дали більшої можливості самореалізації і зростання свого підлітка, не змогли визнати факт дорослішання своєї дитини, або із самого початку використовували неправильні стилі батьківського виховання і не змогли стати опорою для своєї дитини, мають великий ризик увійти в конфронтацію зі своїм підлітком. Наслідком цього може стати супротив, негативізм, втеча від травмуючої підлітка реальності, виникнення інтересу до ПАР та ризик розвитку і закріплення наркозалежної поведінки. Саме тому важливо вдосконалити роз'яснювальну роботу з батьками у вигляді просвітницької роботи, соціально-психологічних тренінгів для розвинення батьківської обізнаності й майстерності у вихованні дітей задля превенції виникнення складних взаємин між батьками і підлітками, профілактики девіантної й адиктивної поведінки, які можуть бути причиною розвитку наркозалежності підлітків.

Результати дослідження доводять, що теперішні стосунки між батьками і їх уже дорослими наркозалежними дітьми, які перебувають у наркотичній залежності багато років, зазнали значної руйнації й погіршення, емоційного віддалення, відчуження і конфліктності. Отже, з метою налагодження гармонійних міжособистісних стосунків між дорослими наркозалежними дітьми і їхніми батьками як важливим елементом у процесі реабілітації від наркотичної залежності було б доцільним проведення корекційної роботи, психологічних тренінгів між членами сім'ї, в яких виявлені випадки наркотизації дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : «Знання». 2008, 267 с.
2. Бондар Т.В. Стиль взаємин між підлітками і батьками. *Науковий журнал український соціум*. Український інститут соціальних досліджень Олександра Яременка. № 4 (35). 2010. С. 12–19.
3. Ліндсі К. Дорослі діти емоційно незрілих батьків. Видавництво Наталії Переверзіної. Київ. 2021, 235 с.
4. Капська А. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те видання. Київ : Центр учбової літератури. 2011, 487 с.
5. Клочко О.О. Характеристика методу освіти «рівний – рівному» сучасної інноваційної технології. *Сучасна молодь: крок у майбутнє* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. С. 224–228.
6. Коваленко Є., Кириленко С. Енциклопедія батьківства : посібник з сімейного виховання. Київ : КНТ. 2008, 592 с.
7. Маєвська Л.М. Готовність соціального педагога до професійної діяльності в етнокультурному середовищі. *Соціальна педагогіка і соціальна робота*. 2010. № 3. С. 68–76.
8. Москаленко В. Залежність – родинна хвороба. *Сучасна психологія*. Київ, 2022, 415 с.
9. Подолян В.М. Підліткова наркоманія в Україні: соціальний та психологічні аспекти. *Український журнал медицини, біології та спорту*. Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова. Том 6, № 3 (31). 2021. С. 256–262.
10. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини *Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. 2012. С. 423–426.
11. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї : науково-методичні матеріали. Частина 1. Київ : ДЦССМ, 2003. С. 22.
12. Яковенко С. Взаємозв'язок рефлексії батьків з особливостями виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Випуск 9. С. 268–276.
13. Peseschkian N. *Psychotherapy of Everyday Life*, 1974.